

Jakub Woszczalski

AGH w Krakowie, Polska

ZARYS TWÓRCZOŚCI ORGANOWEJ O PRZEZNACZENIU PEDAGOGICZNYM KOMPOZYTORÓW KRAKOWSKICH Z PRZEŁOMU XIX I XX WIEKU

Muzyka organowa, będąca integralną częścią muzyki liturgicznej, z uwagi na wysoką religijność Polaków miała w czasach zaborów istotny wpływ na kształtowanie wrażliwości muzycznej społeczeństwa. Pomimo tak ważnej roli odznaczała się raczej niskim poziomem wykonawczym. Najwybitniejsi polscy organiści związani byli wówczas z krakowskim i warszawskim ośrodkiem muzycznym, a tamtejsze konserwatoria muzyczne zapewniały najwyższy poziom ich kształcenia. W artykule zawarto zarys twórczości pedagogicznej na organy krakowskich kompozytorów-pedagogów, w tym profesorów klas gry organowej w Szkole Towarzystwa Muzycznego przekształconej w Konserwatorium Towarzystwa Muzycznego: Kazimierza Garbusińskiego, Franciszka Przysała, Wincentego Waclawa Richlinga, Waleriana Stysia, Bolesława Wallek-Walewskiego i Władysława Żeleńskiego. Powstały pod koniec XIX w. zbiór *25 Preludiów* op. 38 Żeleńskiego do dziś wykorzystywany jest w dydaktyce gry organowej i bywa włączany do repertuaru koncertowego. Tradycje kultury organowej Galicji stworzyły podwaliny pod rozwój wykonawstwa muzyki organowej w Polsce okresie międzywojennym oraz po 1945 roku.

Słowa kluczowe: organy, muzyka organowa, szkoła na organy, preludia organowe

Muzyka organowa, będąca integralną częścią muzyki liturgicznej, z uwagi na wysoką religijność Polaków miała w czasach zaborów istotny wpływ na kształtowanie wrażliwości muzycznej społeczeństwa¹. Władysław Żeleński (1837–1921) w przedmowie do zbioru swoich preludiów organowych zwrócił uwagę na war-

¹ Badania dotyczące kultury organowej w XIX-wiecznej Polsce prowadzili m.in. cytowani w tekście J. Gołos i ks. T. Przybylski. Utwory zawarte w omawianych zbiorach były ponadto analizowane pod różnymi aspektami w publikacjach J. Erdmana (*Polska muzyka organowa epoki romantycznej*, Warszawa [b.r.]), J. Gołosa (*Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972) i ks. K. Mrowca (*Polska pieśń kościelna w opracowaniu kompozytorów XIX wieku*, Lublin 1964), a także w artykułach autorstwa D. Dopierały (*Preludia na organy op. 38 Władysława Żeleńskiego, jako przejaw polskości w muzyce*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Edukacja Muzyczna” 2014, nr 9, s. 79–87) oraz W. Zalewskiego (*Polska twórczość organowa za-inspirowana pieśnią kościelną w liturgii Kościoła rzymskokatolickiego, cz. I*, „Pro Musica Sacra” 2014, t. 12, s. 169–199). Niniejszy artykuł ma charakter przeglądowy i koncentruje się przede wszystkim na aspektach pedagogicznych omawianej twórczości.

tość organów jako instrumentu, „który niezawodnie jest jednym z najważniejszych czynników rozbudzenia zmysłu piękna w ludzie wiejskim”². Rolę muzyki kościelnej podkreślał również ks. Henryk Księżarski (1822–1874)³ w czasie mowy pogrzebowej Wincentego Gorączkiewicza (1789–1858), cenionego organisty katedry wawelskiej, kierując do zgromadzonych następujące słowa:

Muzyka, słuchacze moi, ta czarodziejska sztuka, która dzwięcznemi tony obudza w nas najwznośsze uczucia; która, kiedy jej słuchamy, zdaje się wywyższać nas nad ziemię i w inny przenosić świat; jeżeli silnie działa na nas w pieśniach narodowych lub w światowych utworach, daleko mocniej i potężniej wpływa, kiedy się wyraża w pobożnych hymnach kościelnych – o! wtedy dusza nasza zdaje się wyrwać z ziemskiej powłoki, by u podnóża Boga spowiadać myśli i uczucia swoje! – wtedy pienia nasze zdają się łączyć z pieniami Niebieskich serafinów, by wspólnie z nimi wyśpiewywać chwałę Panu na wysokości! „Muzyka kościelna” – mówi jeden z znakomitych mężów kraju naszego [biskup Ludwik Łętowski (1786–1868) – przyp. J.W.] – „podnosi ducha, rozczuła serce, umysł obraca ku godnym rzeczom, łączy go z Bogiem, iż natura ludzka od świata oderwana, korzy się, a ku niebu zwrócona do anielskiej przybliża się, i oddajemy cześć Bogu i Stwórcy swojemu na jaką się zdobyć możemy”⁴.

Naturalną inspiracją dla wielu utworów organowych były polskie pieśni kościelne, co wiązało się z możliwością wykorzystywania tych kompozycji w liturgii. Kulturowanie tych pieśni w XIX wieku „znalazło oparcie w poglądach epoki romantyzmu, doceniającego wartości ludowe w niej tkwiące, oraz w ruchach wolnościowych, które dostrzegały w pieśni nabożnej środek podtrzymywania ducha patriotyzmu w narodzie”⁵. Ponadto od II połowy XIX wieku „obserwuje się [...] znów duże zainteresowanie pieśnią ludową, obok której pojawiają się teraz utwory nieliturgiczne i solowa pieśń kościelna w języku ojczystym. W końcu dochodzi do znacznego ożywienia twórczości organowej”⁶.

Polscy organiści w XIX wieku prezentowali raczej niski poziom wykonawczy. Według relacji w „Allgemeine Musikalische Zeitung” z 1822 roku „w żadnym kraju Europy nie ma tak złych organistów, jak w Polsce, z małymi wyjątkami, którymi może się pochwalić Kraków”⁷.

² W. Żeleński, *25 Preludy dwu, trzy i czterogłosowych na organ lub fisharmonikę do użytku organistów i kształcących się młodzieży. Dzieło 38. Zeszyt I*, Warszawa 1881, s. 3.

³ Działacz niepodległościowy, znany krakowski kaznodzieja związany m.in. z katedrą wawelską, gdzie pełnił też funkcję psalterzysty i wicekantora. A. Schletz, M. Tyrowicz, *Księżarski Henryk Bernard Stanisław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 634.

⁴ H. Księżarski, *Przemówienie przy złożeniu do grobu zwłok ś.p. Wincentego Gorączkiewicza miane dnia 13 listopada 1858 r.*, Kraków 1860, s. 5.

⁵ K. Mrowiec, *Kultura muzyczna i pieśń kościelna* [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. II, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1979, s. 713.

⁶ *Ibidem*, s. 714.

⁷ „Allgemeine Musikalische Zeitung” 1822, nr 17 (24 IV), za: T. Przybylski, *Organistyka krakowska XVIII i XIX wieku oraz w latach międzywojennych XX wieku* [w:] *Organy i muzyka organowa XIII*, red. J. Krassowski, Gdańsk 2006, s. 50.

Kształcenie polskich organistów w XIX wieku odbywało się w ramach zorganizowanego szkolnictwa, kursów organistowskich oraz prywatnie⁸. Najwyższy poziom nauki zapewniały konserwatoria muzyczne w Warszawie oraz Krakowie. W warszawskim ośrodku muzycznym uczył m.in. Karl August Freyer (1803–1883) – organista niemieckiego pochodzenia, który prowadził w Warszawie prywatną szkołę organistowską, a w latach 1861–1866 był nauczycielem w Instytucie Muzycznym w Warszawie⁹, przekształconym w konserwatorium w 1918 roku. Od jesieni 1905 roku działalność pedagogiczną sprawował tam również Mieczysław Surzyński¹⁰ (1866–1924) – kompozytor i jeden z nielicznych wówczas polskich organistów-wirtuozów.

W Krakowie natomiast w 1867 roku powstała szkoła muzyczna z inicjatywy Towarzystwa Muzycznego „Muza”. Po kilku latach nadzór nad nią przejęło powstałe w 1876 roku Towarzystwo Muzyczne w Krakowie¹¹. W 1877 roku założono w niej klasę gry organowej¹². Prowadził ją Wincenty Wacław Richling¹³ [również Rychling¹⁴, Bartoszewski] (1841–1896) – kompozytor i pedagog, a także organista katedry wawelskiej czeskiego pochodzenia¹⁵. W 1888 roku m.in. z inicjatywy Żeleńskiego szkołę Towarzystwa Muzycznego przekształcono w Konserwatorium Towarzystwa Muzycznego w Krakowie. Kształcenie organistów w Konserwatorium od rocznika 1891/1892 trwało cztery lata i było podzielone na kurs niższy (rok I i II) oraz wyższy (rok III i IV); kurs niższy prowadził Richling, a w kolejnych latach jego uczeń, także organista katedry wawelskiej – Walenty Dec (1851–1938)¹⁶. Na kursie wyższym dla organistów w latach 1891–1921 wykładał natomiast Żeleński¹⁷. Od 1928 roku gry na organach w krakowskim Konserwatorium uczył Kazimierz Garbusiński (1883–1945) – kompozytor, dyrygent, organista Kolegiaty św. Anny¹⁸. W latach 1909–1914 z Krakowem związany był również Feliks Nowo-

⁸ T. Przybylski, *Z dziejów kształcenia organistów w Polsce w XIX wieku i w pierwszej połowie XX wieku* [w:] *Muzyka religijna – między epokami i kulturami*, t. 1, red. K. Turek, B. Mika, Katowice 2008, s. 106.

⁹ S. Lachowicz, *Freyer August* [w:] *Encyklopedia Muzyczna PWM*, część biograficzna, t. 3: *efg*, red. E. Dziębowska, Kraków 1987, s. 160.

¹⁰ W. Gawiejnowicz, *Surzyński, Gieburowski, Nowowiejski. Wybrane aspekty życia i działalności*, Poznań 2020, s. 183–184.

¹¹ T. Przybylski, *Organistyka krakowska...*, s. 53.

¹² T. Przybylski, *Z dziejów nauczania muzyki w Krakowie. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, Kraków 1994, s. 47.

¹³ T. Przybylski, *Organistyka krakowska...*, s. 53.

¹⁴ Zdaniem F. Cholewy: „Ten sposób pisania nazwiska Kompozytora jest nam znany dopiero z ostatnich lat jego życia, nie jest on niczym uzasadniony. Sam Kompozytor tak się nie podpisywał”. F. Cholewa, *Wincenty Wacław Richling 1841–1896*, „Meteor” 1936, nr 5, s. 142.

¹⁵ T. Przybylski, *Organistyka krakowska...*, s. 51.

¹⁶ *Ibidem*, s. 54.

¹⁷ *Ibidem*, s. 54, 60.

¹⁸ M. Perkowska, *Garbusiński Kazimierz* [w:] *Encyklopedia Muzyczna PWM*, t. 3: *efg*, red. E. Dziębowska, Kraków 1987, s. 231.

wiejski (1877–1946), który pełnił funkcję dyrektora artystycznego w Towarzystwie Muzycznym¹⁹, a także organizował prywatne kursy mistrzowskie, m.in. w zakresie gry na organach²⁰. Spotkały się one jednak z krytyką krakowskiego środowiska, a przede wszystkim Zdzisława Jachimeckiego, który zarzucał Nowowiejskiemu tworzenie konkurencji dla Konserwatorium²¹. Na kursy prowadzone w Krakowie przez Nowowiejskiego uczęszczał m.in. Garbusiński²².

Jednym z przejawów działalności organistów-pedagogów było opracowywanie podręczników nazywanych zwykle szkołami gry na organach. Tworzenie publikacji do nauki gry i śpiewu było wówczas w Europie powszechnym zjawiskiem i wynikało z zapotrzebowania na kompleksową metodykę kształcenia w powstających konserwatoriach muzycznych, w których niejednokrotnie uczono zarówno profesjonalistów, jak i początkujących muzyków²³. W okresie zaborów na ziemiach polskich powstała m.in. *Praktyczna szkoła na organy łącznie z ćwiczeniami przygotowawczymi na fortepian i fisharmonikę ze szczególną uwagą na grę pedałową obligato* Freyera (wyd. 1861), którą zdaniem Jerzego Gołosa można uznać za pierwszy nowoczesny polski podręcznik gry na organach²⁴. Zawarto w nim liczne ćwiczenia mające na celu udoskonalanie techniki gry oraz opalcowane gamy i pasaże. Istotnym i rozbudowanym podręcznikiem była także *Szkoła na organy* Henryka Makowskiego i Mieczysława Surzyńskiego (wyd. około 1911 roku²⁵), która „zawiera różnorodny materiał, odnoszący się już to do rozwinięcia gry na manuale, już to do nabycia wprawy w grze pedałowej i włączeniu wszystkich manualów i pedału”²⁶.

Muzycy prowadzący działalność pedagogiczną w Krakowie, a wśród nich Richling i Żeleński, także tworzyli kompozycje²⁷, które wykorzystywali podczas prowadzonych lekcji gry na organach. Ponadto na przełomie XIX i XX wieku powstały co najmniej dwie publikacje adresowane do uczących się organistów: *25 Preludy dwu, trzy i czterogłosowych na organ lub fisharmonikę do użytku organistów i kształcącej się młodzieży* op. 38 Żeleńskiego (wyd. 1881) oraz *100 preludy dwu, trzy,*

¹⁹ W. Gawiejnowicz, *Surzyński, Gieburowski...*, s. 285.

²⁰ *Ibidem*, s. 287.

²¹ *Ibidem*.

²² I. Wyrwa, *Problematyka wykonawcza utworów organowych Feliksa Nowowiejskiego w świetle poglądów estetycznych kompozytora*, Lublin 2011, s. 55–56.

²³ P. Grajter, *Przegląd wybranych metod nauczania gry na organach na przestrzeni dwóch ostatnich stuleci* [w:] *Organy i muzyka organowa XI*, red. J. Krassowski, Gdańsk 2000, s. 101.

²⁴ J. Gołos, *Polskie organy...*, s. 198.

²⁵ Datowanie na podstawie: W. Gawiejnowicz, *Surzyński, Gieburowski...*, s. 189, 318.

²⁶ H. Makowski, M. Surzyński, *Szkoła na organy : Część I*, Warszawa [b.r.], s. 3.

²⁷ Głównym wyznacznikiem traktowania omawianych w niniejszym artykule kompozycji jako pedagogicznych były informacje samych twórców zamieszczane w ich publikacjach bądź w zachowanych programach popisów uczniów szkoły Towarzystwa Muzycznego i Konserwatorium, przechowywane w Sekcji Zbiorów Muzycznych Biblioteki Jagiellońskiej.

cztero i wielogłosowych na organy Kazimierza Garbusińskiego, Franciszka Przysiałka, Waleriana Stysia i Bolesława Wallek-Walewskiego (wyd. 1914). W odróżnieniu od wymienionych szkół na organy, były to raczej zbiory preludiów uporządkowane pod względem liczby głosów i rosnącego stopnia skomplikowania wykonawczego.

Kompozycje organowe Wincentego Wacława Richlinga

Richling nie pozostawił po sobie publikacji o przeznaczeniu pedagogicznym, jednak zachowane programy popisów uczniów szkoły Towarzystwa Muzycznego ukazują, iż w celach dydaktycznych zadawał im do nauki własne utwory i ćwiczenia. Część z nich została wydana pośmiertnie w zbiorze *Pastorałek na organy*²⁸ (wyd. I około 1905 roku²⁹, wyd. II w 1925 roku³⁰), a także *Preludiów*³¹ (wyd. około 1920 roku). Według opisu Franciszka Cholewy:

Rozumiał [Richling – przyp. J.W.], że ma przed sobą kandydatów na posady organistów, to też chciał im podać jak najwięcej materiału praktycznego. Utwory pisane wtedy na tablicy, jako zadania, ujrzały po śmierci Autora światło dzienne. I tak – Stanisław Niepelski zebrał i wydał *Pastorałki* [...]. Nakładem czasopisma „Muzyka i Śpiew” wyszły *Preludia na organy, zeszyt I*³².

Jednocześnie wiadomo, iż znaczna część kompozycji organowych Richlinga nie ukazała się drukiem:

Wystarczy jednak przerzucić tylko notatki żyjących jeszcze uczniów, a natkniemy się na wcale dobre i wartościowe utwory organowe, czekające na łaskawych wydawców... Wystarczy, że wymienię tutaj: *Fantazję C-dur* (1888) na 4 ręce, 2 preludia na temat *Alleluja* G-dur i C-dur (1889) oraz większą ilość przegrywek do pieśni kościelnych³³.

W niektórych programach popisów szkolnych oprócz tonacji poszczególnych ćwiczeń/utworów znajdują się także ich numery (zob. ilustracja 1). Ponadto w innych planach koncertów uczniów (np. z 22 czerwca 1884 roku) występują

²⁸ W. Rychling, *Pastorałki. Zbiór preludj organowych na czas Bożego Narodzenia*, Kraków [b.r.]; *idem, Pastorałki* [...], wyd. 2 powiększone, Kraków [b.r.]. Utwory zostały zebrane przez S. Niepelskiego – ucznia W. Richlinga. Pierwsze wydanie zbioru składało się z 60 kompozycji, w tym trzech utworów R. Führera i dwóch S. Niepelskiego. Drugie wydanie zostało poszerzone o 42 miniatury, w tym jedną autorstwa W. Deca.

²⁹ Datowanie na podstawie: M. Lewicki, *Edytorstwo muzyczne w Krakowie w latach 1850–1918*, Kraków 2021.

³⁰ Datowanie na podstawie: T. Przybylski, *Wincenty Wacław Richling (1841–1896) i jego twórczość organowa* [w:] *Organy i muzyka organowa II*, red. J. Krassowski, Gdańsk 1978, s. 298.

³¹ W. Rychling, *Zbiór preludj kościelnych na organ lub harmonium. Zeszyt pierwszy*, Kraków [b.r.]. Autorzy wstępu do zbioru zawarli w nim passus: „Preludja niniejsze pisał ś.p. W. Rychling dla swych uczniów w szkole na tablicy, które każdy z nich odpisywał w zeszytach”.

³² F. Cholewa, *Wincenty Wacław Richling*..., s. 145.

³³ *Ibidem*.

utwory tytułowane m.in. jako *Praelud. z c moll*, *Kanon z c dur*, co zdaniem autora niniejszego artykułu może świadczyć o istnieniu zbioru bądź zbiorów utworów i ćwiczeń o przeznaczeniu pedagogicznym.

Według badań ks. Tadeusza Przybylskiego twórczość Richlinga zachowała się „w bardzo niepełnym stanie. Przeważnie pozostawała w notatkach uczniów, wśród których znajdowały się niejednokrotnie wartościowe utwory organowe, dziś już zaginione”³⁴, a wśród nich m.in. kompozycje wymieniane przez Cholewę.

W Niedzielę dnia 24 Czerwca 1883 r.

odbędzie się

W SALI PRÓB TOWARZYSTWA MUZYCZNEGO

W KRAKOWIE

ROCZNY POPIS UCZNIÓW

szkoły tegoż Towarzystwa.

PROGRAM.

1. C. M. WEBER . . . „Jubelwurtę” na 4 ręce, profesor Blaschke ze swą uczennicą panną A. Janikowską.
2. RODE Koncert na skrzypce, uczeń Henoch.
3. LEE Duet na 2 wiolonczele, uczniowie Warzeszkiewicz i Jeleń.
4. ŻELEŃSKI . . . „Zakochana” pieśń, uczennica p. Hochstim.
5. MENDELSSOHN . Capriccio f moll, uczennica p. Miske.
6. VIOTTI Koncert na skrzypce, uczeń Lewinger.
7. GOLTERMAN . . Koncert G dur na wiolonczelę, uczeń Jaroński mł.
8. VERDI „Bolero” na sopran, uczennica p. Konopczanka Justyna.
9. MENDELSSOHN . Część I z fantazyi op. 28, uczennica p. Świtkowska.
10. GODAR Koncert na skrzypce op. 35, uczeń Jaroński starszy.
11. MAURER Kwartet na 4 wiolonczele, uczniowie: Warzeszkiewicz, Steugel, Jeleń i pan Cink.
12. ŻELEŃSKI . . . „Wieje wietrzyk” pieśń na tenor, uczeń Pisarski.

Szkoła gry na organach p. Richlinga:

1. Antoni Piekarczyk . . . Nr. 34 z C dur.
2. Jan Namysłowski . . . Nr. 48 ćwiczeń.
3. Czak Franciszek . . . Nr. 28 G dur.
4. Pstrucha Franciszek . . Nr. 8 F dur.
5. Kowalski Alexy Nr. 12 (Gamma C dur harmonizow.)
6. Jurański Józef Nr. 55 C dur.
7. Gutowski Stefan . . . Nr. 53 a moll.
8. Piasecki Franciszek . . Nr. 27 A dur i 23 d moll.
9. Świdorski Wojciech . . Fugę Bacha Es dur.
10. Flasa Tomasz Nr. 1 z zadań modulacyjnych, Chorał Bacha z pieśni ludowej
Twoja cześć.
11. Kotowski Floryan . . . Nr. 33 d moll.
12. Gieszczykiewicz Teodor . Praelud. b moll przez Dra Władysława Żeleńskiego.
13. Dubiel Walenty Praelud. a moll przez Dra Władysława Żeleńskiego.

Szczątek o godzinie 11 szana.

Wstęp dozwolony Rodzicom, Opiekunom, Członkom Towarzystwa i Osobom zaproszonym przez Wydział.

Ilustracja 1. Program rocznego popisu uczniów szkoły Towarzystwa Muzycznego w Krakowie zachowany w zbiorach Sekcji Zbiorów Muzycznych Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. 4305

³⁴ T. Przybylski, *Wincenty Waclaw Richling...*, s. 296.

**25 Preludyi dwu, trzy i czterogłosowych na organ lub fisharmonikę
do użytku organistów i kształcącej się młodzieży
op. 38 Władysława Żeleńskiego**

Zbiór *25 Preludiów* na organy Żeleńskiego został opublikowany w Warszawie w 1881 roku w wydawnictwie Kruziński i Lewi, a kolejne jego wydania ukazywały się nakładem Gebethnera i Wolffa. Dydaktyczne przeznaczenie op. 38 zostało zawarte przez Żeleńskiego zarówno w tytule, jak i przedmowie:

W niniejszem dziełku oprócz praktycznego użytku dla organistów, miałem i pedagogiczny cel na myśli. W pierwszej części zwłaszcza preludya dwugłosowe służyć mają do wyrobienia ścisłego legata, niezbędnego w grze na organach³⁵.

Utwory zostały pogrupowane w zbiorze ze względu na liczbę głosów według rosnącego stopnia trudności. Kompozytor opatrzył *Preludia* dokładnym palcowaniem, zanotował także luki frazowe i oznaczenia dynamiczne, w tym niejednokrotnie sugestie rejestracyjne. Ze względu na niewielkie rozmiary poszczególnych preludiów ich forma jest stosunkowo przystępna dla początkujących organistów. Żeleński w przedmowie do zbioru zawarł *passus* dotyczący sumiennych studiów na fortepianie, „które koniecznie powinny poprzedzać grę na organach”³⁶. Zbiór *25 Preludiów* op. 38 Żeleńskiego nieprzerwanie od momentu powstania wykorzystywany jest w polskim szkolnictwie muzycznym. Ponadto wielu organistów posiada w repertuarze zawarte w nim kompozycje³⁷.

Część *Preludiów* została oparta na melodiach pieśni kościelnych, co umożliwia ich wykorzystanie w liturgii. W zbiorze zamieszczono także *Preludium 14 Na temat ludowy*, znajdujące raczej zastosowanie w domowym muzykowaniu na popularnej wówczas na ziemiach polskich fisharmonii. Według zamysłu autora oprócz zastosowań pedagogicznych *Preludia* op. 38 miały na celu podnoszenie poziomu kultury muzycznej wykonawców i słuchaczy:

Głównem jednak zadaniem mej pracy jest rozbudzenie lepszego smaku w naszych organistach, którym przytoczone tu kościelne pieśni swojskie powinny być przypomnieniem, jakimi skarbami melodią mają do rozporządzenia właśnie w pieśniach kościelnych³⁸.

Zbiór *Preludiów* op. 38 był istotny dla samego autora i z pewnością nie traktował on go marginalnie. Jak relacjonował Felicjan Szopski (1865–1939), pierwszy biograf Żeleńskiego, do niektórych swoich uczniów zwykł mawiać: „Jeśli mnie chcecie poznać, poszukajcie mnie w preludjach organowych”³⁹.

³⁵ W. Żeleński, *25 Preludyi...*, s. 3.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ M. Negrey, *Żeleński Władysław* [w:] *Encyklopedia Muzyczna PWM*, t. 12: w–z, red. E. Dziębowska, Kraków 2012, s. 400.

³⁸ W. Żeleński, *25 Preludyi...*, s. 3.

³⁹ F. Szopski, *Władysław Żeleński*, Warszawa 1928, s. 45.

Gołos w monografii *Polskie organy i muzyka organowa* niesłusznie podważył autorstwo siedmiu preludiów Żeleńskiego zawartych w zbiorze op. 38⁴⁰, a także błędnie datował jego pierwsze i drugie wydanie⁴¹, czego efektem stały się dalsze nieścisłości pojawiające się w polskiej literaturze muzykologicznej⁴². Błędy Gołosa zostały sprostowane w ostatnim czasie na łamach czasopisma „Muzyka”⁴³.

**100 Preludy Dwu, trzy, cztero i wielogłosowych na organy
Kazimierza Garbusińskiego, Franciszka Przysała,
Waleriana Stysia i Bolesława Wallek-Walewskiego**

O wiele bardziej obszerną w stosunku do op. 38 Żeleńskiego publikacją o przeznaczeniu pedagogicznym był zbiór 100 preludiów na organy Garbusińskiego, Przysała, Stysia i Wallek-Walewskiego. Kompozycje w nim zawarte zostały wydane w 1914 roku⁴⁴ w Stanach Zjednoczonych, w wydawnictwie muzycznym Bolesława Józefa Zalewskiego publikującym kompozycje o tematyce religijnej i narodowej. Tytuł publikacji właściwie nie wskazuje na jej dydaktyczny charakter. W nagłówku strony ze spisem treści autorzy zamieścili jednak informację o preludiach „systematycznie ułożonych i napisanych w formie szkoły”⁴⁵. Zbiór został zadedykowany Żeleńskiemu.

Część preludiów oparto na tematach polskich pieśni kościelnych. W odróżnieniu od zbioru Żeleńskiego, niektóre utwory wymagają zaawansowanych umiejętności technicznych, w tym wykonywania skomplikowanych dwugłosów w partii pedału. Ponadto kompozycje nie zostały opalcowane, a uwagi wykonawcze ograniczono do występujących czasem sugestii dynamicznych i rejestracyjnych oraz zmian manualów.

Pozostałymi współautorami zbioru byli muzycy niezajmujący się instytucjonalnym nauczaniem gry organowej w krakowskim ośrodku. Każdy z nich w różnym stopniu zaangażowany był jednak w szeroko pojętą działalność muzyczną w Krakowie. Franciszek Przysał (1884–1962) od 1924 roku przez około 30 lat pracował jako organista w kościele św. Floriana, gdzie założył chór męski. Walerian Styś (1885–1936) również działał w Krakowie jako organista i chórmistrz.

⁴⁰ J. Gołos, *Polskie organy*..., s. 188, 193.

⁴¹ *Ibidem*, s. 193, 228.

⁴² M.in. M. Negrey, *Żeleński Władysław*, s. 397; I. Poniatowska, *Historia Muzyki Polskiej*, t. V, cz. 2a: *Romantyzm. Twórczość muzyczna 1850–1900*, red. S. Sutkowski, Warszawa 2010, s. 219.

⁴³ Zob. J. Woszczalski, M. Lewicki, *O autorstwie i datowaniu edycji zbioru „25 Preludiów” op. 38 Władysława Żeleńskiego*, „Muzyka” 2023, nr 4, s. 113–123.

⁴⁴ Zdaniem K. Mrowca „zbiór ten ogłoszono drukiem dopiero w 1914 r. [...], ale utwory powstały wcześniej, ok. 1910 r.”. K. Mrowiec, *Polska pieśń kościelna*..., s. 130.

⁴⁵ K. Garbusiński i in., *100 preludy dwu, trzy, cztero i wielogłosowych na organy*, Chicago 1914, s. 2. Zob. także: W. Zalewski, *Polska twórczość*..., s. 180.

Bolesław Wallek-Walewski (1885–1944), od 1938 roku dyrektor Konserwatorium Towarzystwa Muzycznego w Krakowie, zasłynął jako kompozytor i dyrygent. Z założonym przez siebie Krakowskim Towarzystwem Śpiewackim „Echo” koncertował w kraju i za granicą.

Pozostała twórczość wykorzystywana w kształceniu organistów w Krakowie

Programy popisów uczniów szkoły Towarzystwa Muzycznego i Konserwatorium ukazują, iż poza kompozycjami Żeleńskiego i Richlinga w nauczaniu gry na organach wykorzystywano również kompozycje i ćwiczenia kompozytorów zagranicznych, m.in. Johanna Sebastiana Bacha, Josefa Krejčiego i Felixa Mendelssohna Bartholdy’ego⁴⁶. Zauważalny w programach brak wykonywania dzieł organowych o charakterze wirtuozowskim wynikał prawdopodobnie z niewystarczających umiejętności uczniów, a także z panujących ówczesnie poglądów na muzykę kościelną i organową, odrzucających „wszelkie czynniki ruchliwości rytmicznej, uważając jedynie powolne tempo i brak szybkiej pulsacji rytmicznej za godne i właściwe”⁴⁷. Na przestrzeni lat stopniowo wydłużano czas trwania nauki w Konserwatorium, podnoszono też wymagania programowe oraz poszerzano wykonywany repertuar, w tym o utwory kompozytorów zagranicznych⁴⁸. Tym samym twórczość pedagogiczna krakowskich muzyków stopniowo przestawała stanowić główny repertuar uczących się gry organistów.

⁴⁶ Zob. programy koncertowe krakowskie z lat 1850–1918 przechowywane w Sekcji Zbiorów Muzycznych Biblioteki Jagiellońskiej (sygn. 4305). T. Przybylski w swoich publikacjach (*Tradycje muzyki organowej w XIX-wiecznym Krakowie* [w:] *Organy i muzyka organowa*, red. J. Krassowski, Gdańsk 1977, s. 152; *Organistyka krakowska...*, s. 54) także odnosił się do tzw. popisów szkolnych. W pierwszym tekście (*Tradycje muzyki...*, s. 152) zauważył: „Z popisów szkolnych wynika, że wykonywano kompozycje Józefa Krejczego [właśc. Krejčiego – przyp. J.W.], Jana Christiana Rincka, Władysława Żeleńskiego. Brak natomiast zupełnie dzieł J.S. Bacha i całej barokowej klasyki organowej”. W późniejszym tekście (*Organistyka krakowska...*, s. 54) wskazywał: „Z zachowanych programów popisów uczniów można ustalić, że wykonywano głównie kompozycje J. Krejčiego, J.C. Rincka, B. Geisslera i innych kompozytorów XIX wieku oraz W. Żeleńskiego. Natomiast zupełnie był brak dzieł J.S. Bacha i barokowej klasyki organowej”. T. Przybylski pomija w powyższych tekstach twórczość Richlinga, która w analizowanych w niniejszym artykule programach występowała najczęściej. Ponadto wskazuje na wykorzystywanie w nauczaniu utworów B. Geisslera, które z kolei nie widnieją w tych programach. Czasem występują w nich natomiast kompozycje J.S. Bacha. Powyższe nieścisłości wynikają najprawdopodobniej z rozproszenia materiałów źródłowych z omawianego okresu.

⁴⁷ T. Przybylski, *Organistyka krakowska...*, s. 54.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 60–61.

Podsumowanie

Działalność pedagogiczna profesorów gry organowej w Szkole Towarzystwa Muzycznego, a następnie w Konserwatorium Towarzystwa Muzycznego w Krakowie odegrała istotną rolę w kształceniu organistów na przełomie XIX i XX wieku i stworzyła podwaliny pod rozwój wykonawstwa muzyki organowej w późniejszych latach, a w szczególności po 1945 roku, kiedy to Kraków stał się głównym ośrodkiem jej rozwoju w Polsce. Jednym z przejawów tej działalności było komponowanie utworów użytkowych, wykorzystywanych w kształceniu organistów: przeważnie krótkich preludiów, pastorałek i form imitacyjnych często o niewielkiej liczbie głosów. Najważniejszym zbiorem o przeznaczeniu dydaktycznym powstałym w XIX wieku, posiadającym ponadto wysokie walory artystyczne, było *25 Preludiów* op. 38 Żeleńskiego. Jest on wykorzystywany w kształceniu organistów nieprzerwanie do dziś, o czym świadczą jego liczne wydania: pierwsze, jak wspomniano, w wydawnictwie Kruziński i Lewi, następne (do 1947 roku) u Gebethnera i Wolffa, kolejne natomiast w Polskim Wydawnictwie Muzycznym. W odniesieniu do kompozycji Żeleńskiego oraz opublikowanych utworów Richlinga część preludiów z powstałego na początku XX wieku zbioru Garbusińskiego, Przysała, Stysia i Wallek-Walewskiego odznacza się zdecydowanie większym stopniem skomplikowania pod względem technicznym, co może świadczyć o rosnącym poziomie wykonawczym organistów w krakowskim Konserwatorium.

Część omawianych kompozycji, zwłaszcza czerpiących inspirację z polskich pieśni kościelnych, oprócz zastosowań pedagogicznych najprawdopodobniej wykonywano także podczas liturgii. Według przytoczonego tekstu Cholewy o dostarczenie kandydatom na organistów dużej liczby „materiału praktycznego” zabiegał Richling. Również Żeleński w przedmowie do swojego zbioru *Preludiów* op. 38 informuje, iż skomponował je m.in. do „praktycznego użytku dla organistów”⁴⁹.

W porównaniu np. do ośrodka warszawskiego, żaden z krakowskich muzyków nie stworzył wówczas szkoły gry składającej się z ćwiczeń technicznych, jak np. Szkoła Freyera z 1861 roku, bądź zawierającej także kompozycje i ćwiczenia zagranicznych twórców, jak np. Szkoła Makowskiego i Surzyńskiego z początku XX wieku.

Z uwagi na rozproszenie materiałów źródłowych, jak też twórczości części krakowskich organistów badania kultury muzycznej, w tym organowej na przełomie XIX i XX wieku, wymagają podjęcia dalszych kwerend, których wyniki pozwoliłyby na uzupełnienie aktualnego stanu wiedzy.

⁴⁹ W. Żeleński, *25 Preludyi...*, s. 3.

Bibliografia

Źródła

- Cholewa F., *Wincenty Wacław Richling 1841–1896*, „Meteor” 1936, nr 5, s. 142–147.
- Garbusiński K., Przysiał F., Styś W., Wallek-Walewski B., *100 preludyi dwu, trzy, cztero i wielogłosowych na organy*, Chicago 1914.
- Księżarski H., *Przemówienie przy złożeniu do grobu zwłok ś.p. Wincentego Gorączkiewicza miane dnia 13 listopada 1858 r.*, Kraków 1860.
- Makowski H., Mieczysław S., *Szkoła na organy. Część I*, Warszawa [b.r.].
- Programy koncertowe krakowskie z lat 1850–1918 przechowywane w Sekcji Zbiorów Muzycznych Biblioteki Jagiellońskiej (sygn. 4305).
- Rychling W., *Pastorałki. Zbiór preludyj organowych na czas Bożego Narodzenia*, Kraków [b.r.].
- Rychling W., *Pastorałki. Zbiór preludyj organowych na czas Bożego Narodzenia*, wyd. 2 powiększone, Kraków [b.r.].
- Rychling W., *Zbiór preludyj kościelnych na organ lub harmonium. Zeszyt pierwszy*, Kraków [b.r.].
- Szopski F., *Władysław Żeleński*, Warszawa 1928.
- Żeleński W., *25 Preludyi dwu, trzy i czterogłosowych na organ lub fisharmonikę do użytku organistów i kształcących się młodzieży*, *Dzieło* 38, z. I–II, Warszawa 1881.

Opracowania

- Dopierała D., *Preludia na organy op. 38 Władysława Żeleńskiego, jako przejaw polskości w muzyce*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2014, z. 9, s. 79–87.
- Erdman J., *Polska muzyka organowa epoki romantycznej*, Warszawa [b.r.].
- Gawiejnowicz W., *Surzyński, Gieburowski, Nowowiejski. Wybrane aspekty życia i działalności*, Poznań 2020.
- Gółoś J., *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972.
- Grajter P., *Przegląd wybranych metod nauczania gry na organach na przestrzeni dwóch ostatnich stuleci* [w:] *Organy i muzyka organowa XI*, red. J. Krassowski, Gdańsk 2000, s. 100–112.
- Lachowicz S., *Freyer August* [w:] *Encyklopedia Muzyczna PWM*, część biograficzna, t. 3: *efg*, red. E. Dziębowska, Kraków 1987, s. 160–161.
- Lewicki M., *Edytorstwo muzyczne w Krakowie w latach 1850–1918*, Kraków 2021.
- Mrowiec K., *Kultura muzyczna i pieśń kościelna* [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. II, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1979 s. 712–717.
- Mrowiec K., *Polska pieśń kościelna w opracowaniu kompozytorów XIX wieku*, Lublin 1964.
- Negrey M., *Żeleński Władysław* [w:] *Encyklopedia Muzyczna PWM*, część biograficzna, t. 12: *w–ż*, red. E. Dziębowska, Kraków 2012, s. 392–401.
- Perkowska M., *Garbusiński Kazimierz* [w:] *Encyklopedia Muzyczna PWM*, część biograficzna, t. 3: *efg*, red. E. Dziębowska, Kraków 1987, s. 231.
- Poniatowska I., *Historia Muzyki Polskiej*, t. V, cz. 2a: *Romantyzm. Twórczość muzyczna 1850–1900*, red. S. Sutkowski, Warszawa 2010.
- Przybylski T., *Organistyka krakowska XVIII i XIX wieku oraz w latach międzywojennych XX wieku* [w:] *Organy i muzyka organowa XIII*, red. J. Krassowski, Gdańsk 2006, s. 36–62.
- Przybylski T., *Tradycje muzyki organowej w XIX-wiecznym Krakowie* [w:] *Organy i muzyka organowa*, red. J. Krassowski, Gdańsk 1977, s. 141–154.
- Przybylski T., *Wincenty Wacław Richling (1841–1896)* [w:] *Organy i muzyka organowa II*, red. J. Krassowski, Gdańsk 1978, s. 291–305.

- Przybylski T., *Z dziejów kształcenia organistów w Polsce w XIX wieku i w pierwszej połowie XX wieku* [w:] *Muzyka religijna – między epokami i kulturami*, t. 1, red. K. Turek, B. Mika, Katowice 2008, s. 105–116.
- Przybylski T., *Z dziejów nauczania muzyki w Krakowie. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, Kraków 1994.
- Schletz A., Tyrowicz M., *Księżarski Henryk Bernard Stanisław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław 1970, s. 634.
- Woszczalski J., Lewicki M., *O autorstwie i datowaniu edycji zbioru „25 Preludiów” op. 38 Władysława Żeleńskiego*, „Muzyka” 2023, nr 4, s. 113–123.
- Wyrwa I., *Problematyka wykonawcza utworów organowych Feliksa Nowowiejskiego w świetle poglądów estetycznych kompozytora*, Lublin 2011.
- Zalewski W., *Polska twórczość organowa zainspirowana pieśnią kościelną w liturgii Kościoła rzymskokatolickiego*, cz. I, „Pro Musica Sacra” 2014, t. 12, s. 169–199.

AN OUTLINE OF ORGAN WORKS WITH A PEDAGOGICAL PURPOSE BY CRACOW COMPOSERS AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

Abstract

Organ music, as an integral part of liturgical music, had a significant impact on shaping the musical sensitivity of Polish society during the partition period, owing to the deep religiosity of Poles. Despite its important role, it was characterized by a rather low level of performance. The most outstanding Polish organists of the time were associated with the musical centers of Cracow and Warsaw, where the local music conservatories provided the highest standards of education. This article outlines the pedagogical contributions to organ music by Cracow-based composer-educators, including professors of organ performance classes at the School of the Musical Society, later transformed into the Conservatory of the Musical Society. These include Kazimierz Garbusiński, Franciszek Przyszał, Wincenty Waclaw Richling, Walerian Styś, Bolesław Wallek-Walewski, and Władysław Żeleński. One notable work, the collection *25 Preludes*, Op. 38 by Władysław Żeleński, created at the end of the 19th century, is still used in organ performance education and occasionally included in concert repertoires. The traditions of Galician organ culture laid the foundations for the development of organ music performance during the interwar period and after 1945.

Keywords: organ, organ music, organ school, organ preludes